

Onderzoeksvragen rondom de markt voor assurance services

Prof. Dr. R.J.M. Dassen

1 Inleiding

In de afgelopen twee jaargangen van het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie heeft u met de artikelenreeks 'De rol van de accountant, nu en in de toekomst' kennis kunnen nemen van de ontwikkelingen die zich voordoen in de controleaanpak van enkele accountants- en adviesorganisaties. In elk van deze bijdragen staat de verbreding van de accountantsfunctie centraal, veelal aangeduid als een ontwikkeling van de traditionele accountancy naar zogenaamde 'assurance services' waarin niet alleen de jaarrekening, maar ook een groot aantal andere vormen van informatie het object zijn van 'veredeling' door een externe deskundige. In dit artikel zal met name worden ingegaan op de elementaire onderzoeksvragen rondom de vraag naar en het aanbod van dergelijke vormen van dienstverlening. Hiertoe zal eerst kort worden stilgestaan bij de recente ontwikkelingen in verantwoordingsinformatie, die ten slotte het primaire 'domein' van zowel de traditionele accountancy als de assurance services vormt. Daarna zal worden besproken, op welke wijze door internationale accountantsorganisaties wordt ingespeeld op deze ontwikkelingen. Vervolgens zullen de fundamentele onderzoeksvragen aan de vraag- en de aanbodzijde voor assurance services worden besproken. Niet alle onderzoeksvragen zijn overigens nieuw. Het artikel beoogt inzicht te bieden in het gehele onderzoeksdomein, zowel het reeds in kaart gebrachte als het nog onontdekte gebied.

2 Verantwoordingsinformatie

De afgelopen jaren ontstaan er steeds meer aanwijzingen, dat aandeelhouders, schuldeisers en

andere 'principalen' behoefte hebben aan andere typen verantwoordingsinformatie dan alleen de traditionele jaarrekening. Teneinde in de wensen en eisen van de gebruikers van dergelijke informatie voldoende inzicht te verwerven, heeft het American Institute of Certified Public Accountants (AICPA, 1994) in 1991 het Special Committee on Financial Reporting ingesteld, kortweg het Jenkins Committee genoemd. Dit Committee kreeg als opdracht aanbevelingen te doen over de aard en diepgang waarmee het management informatie zou moeten verstrekken aan derden en over de mate waarin accountants bij deze informatieverschaffing betrokken zouden moeten zijn. Teneinde deze vragen te kunnen beantwoorden, stelde het Committee een uitgebreid onderzoek in naar de wensen van derden en naar de bereidheid van (het management van) ondernemingen om bepaalde typen informatie te verstrekken. Het Committee heeft op basis van dit onderzoek een raamwerk voor 'business reporting' ontwikkeld (zie tabel 1, pagina 318). Het is een modulair raamwerk, waaruit, in de beleving van het Committee, door onderhandelingen tussen ondernemingsleiding en gebruikers een selectie kan worden gemaakt.

Uit het model blijkt dat gebruikers van 'business reporting' nog steeds groot belang hechten aan de jaarrekening, die binnen het model dan

Prof. Dr. R.J.M. Dassen studeerde bedrijfseconomie en accountancy aan de Universiteit Maastricht, waar hij ook promoveerde en waaraan hij sinds 1996 verbonden is als hoogleeraar accountantscontrole en als directeur van de postdoctorale accountancyopleiding. Hij is tevens partner van Deloitte en Touche Registeraccountants.

Tabel 1: Het Business Reporting Raamwerk van het Jenkins Committee

<i>Financial en non-financial data</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Financial statements and related disclosures - High-level operating data and performance measurements that management uses to manage the business
<i>Management's analysis of the financial and non-financial data</i>	Reasons for changes in the financial, operating, and performance-related data and the identity and past effect of key trends
<i>Forward looking information</i>	<ul style="list-style-type: none"> Opportunities and risks, including those resulting from key trends - Management's plans, including critical success factors - Comparison of actual business performance to previously disclosed opportunities, risks, and management's plans
<i>Information about management and shareholders</i>	Directors, management compensation, major shareholders, and transactions and relationships among related parties
<i>Background about the company</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Broad objectives and strategies - Scope and description of business and properties - Impact of industry structure on the company

ook als een verplicht onderdeel te boek staat. Echter, tevens is men van oordeel dat het confectieproduct 'jaarrekening' moet (kunnen) worden aangevuld met zaken als prestatie maatstaven die het management voor interne doeleinden hanteert, diepgaande analyses door het management van ontwikkelingen in resultaten, prestatie maatstaven en trends, prospectieve informatie (met inbegrip van een analyse van risico's en kansen), informatie over management, aandeelhouders en gerelateerde partijen alsmede achtergrondinformatie over de onderneming, waaronder begrepen de doelstellingen en strategie in hoofdlijnen.

3 Een verbreding van de 'assurance-functie' van de accountant?

De vraag is in hoeverre deze verbreding van de behoefte aan verantwoordingsinformatie van invloed is op de accountantsfunctie. Dit was de belangrijkste taak van het AICPA Special Committee on Assurance Services (AICPA, 1997), kortweg het Elliott Committee. Het Elliott Committee startte met een analyse van de belangrijkste trends in de omgeving van accountants. Als belangrijkste trend noemt het Committee de ontwikkelingen in de *informatietechnologie*. Deze zal er volgens Elliott (1994) toe leiden, dat gebruikers van verantwoordingsinformatie uiteindelijk corporate databases zullen kunnen

benaderen waarop door accountants real-time assurance gegeven zal worden en die in de plaats zullen treden van schriftelijke verantwoordingsinformatie. Als tweede hoofdtrend kan men uit het rapport de toenemende maatschappelijke behoefte aan *verantwoordingsinformatie* afleiden. In dit kader verwacht het Elliott Committee dat investeringsstructuren de komende decennia ingrijpend zullen veranderen. Enerzijds zullen pensioenfondsen relaties voor een langere termijn aangaan met ondernemingen waarin zij beleggen, anderzijds zullen particulieren in toenemende mate – mede gelet op de flexibilisering van pensioenen – een eigen verantwoordelijkheid krijgen voor hun beleggingsbeslissingen, vaak met inschakeling van een intermediair.

Mede gelet op deze ontwikkelingen heeft het Elliott Committee een behoefte aan assurance services onderkend, die verder reikt dan het huidige (attestation) domein van accountants en waarin plaats is voor verhoging van zowel betrouwbaarheid als relevantie van informatie. Hiertoe worden assurance services gedefinieerd (AICPA, 1997) als: 'independent professional services that improve the quality of information, or its context, for decision makers'.

Op basis van deze definitie en het aldus bepaalde speelveld, heeft het Elliott Committee een overzicht gemaakt van enige honderden

potentiële assurance services. Van zes diensten¹ is een omvangrijk businessplan gemaakt, met daarin een uitvoerige marktanalyse, een overzicht van vaardigheden die nodig zijn om de betreffende diensten te kunnen uitvoeren, een risicoanalyse van de betreffende diensten en een inventarisatie van gewenste regelgeving.

Waarom moeten wij denken bij assurance services? De indeling van het kersverse concept inzake de International Standard on Assurance Engagements (IFAC, 1998) brengt licht in de duisternis:

- historische financiële verantwoordingen, ofwel de traditionele core business van accountants;
- financiële informatie, daaronder begrepen de toetsing van betrouwbaarheid en relevantie van prospectieve informatie;
- niet-financiële informatie, daaronder begrepen de toetsing van betrouwbaarheid en relevantie van prestatiemeting op basis van kwalitatieve factoren, bijvoorbeeld moderne ontwikkelingen als de Balanced Scorecard. Maar ook bijvoorbeeld de toetsing van het aantal 'hits' op een Internet-site, een belangrijk gegeven voor sponsors van dergelijke sites;
- systemen en processen, daaronder begrepen de toetsing van de kwaliteit van informatiesystemen, milieuzorgsystemen en interne (risico)beheersingssystemen. Denkt u in dit verband ook aan de toetsing van organisaties in het kader van ISO-certificering, een relatief grote assurance-markt die overigens met name door niet-accountants wordt bediend; en
- gedrag, daaronder begrepen corporate governance en de naleving van gedragsregels (compliance).

4 Onderzoeksvragen rondom assurance services

De hoofdmoot van dit artikel is het in kaart brengen van de fundamentele onderzoeksvragen rondom assurance services. Het betreft met name vragen over de:

- 1 *vraagzijde* (wie zijn de consumenten, welke beslissingsprocessen maken zij door, welke informatiebehoeften hebben zij en wat zijn hun behoeften aan assurance-diensten?);
- 2 *aanbodzijde* (wat is het belang van aansprakelijkheid op assurance services, wat is de invloed van uitvoering van assurance services op de kwaliteit van de jaarrekeningcontrole, wie zijn de aanbieders op deze markt (niet alleen accountants!), wat is hun kostenfunctie en welke (prijs)strategie passen zij toe?);
- 3 *toetsingscriteria en technologie* (welke normen, instrumentaria en rapportagestructuren worden gehanteerd bij de beoordeling van de relevantie of betrouwbaarheid van assurance-objecten?).

In combinatie met de hiervoor onderkende verschillende vormen van assurance services, levert deze indeling van onderzoeksvragen de Assurance Services Research Matrix op (tabel 2).

In dit artikel zullen met name de onderzoeksvragen aan de vraag- en de aanbodzijde nader worden uitgewerkt. Immers de behoefte aan assurance services en de bereidheid die te leveren zijn verreweg de meest fundamentele kwesties. De ontwikkeling van technologie en normen rondom deze diensten volgt ongetwijfeld zodra vraag en aanbod elkaar hebben gevonden².

Tabel 2: De Assurance Services Research Matrix

	<i>Historische financiële verantwoording</i>	<i>Financiële informatie</i>	<i>Niet-financiële informatie</i>	<i>Systemen en processen</i>	<i>Gedrag</i>
Vraagzijde					
Aanbodzijde					
Toetsingscriteria en technologie					

5 Vraagzijde

De meest fundamentele vraag die gesteld kan worden over assurance services is: wie zit erop te wachten en wie is bereid ervoor te betalen? Deze vraag is uitgewerkt voor de verschillende categorieën van assurance services.

5.1 Historische financiële verantwoordingen

Over het toekomstige maatschappelijke belang van jaarrekeningen – en daaraan gerelateerd: de controle ervan – wordt verschillend gedacht. Waar uit het Jenkins-report volgt dat gebruikers de jaarrekening nog altijd als een wezenlijk element in hun informatiebehoeften zien, spreekt Elliott (1995) over 'limited usefulness of today's financial statements'. Lubberink (1998) heeft onderzoek gedaan naar de waarderelevantie van jaarrekeningcijfers van beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen over de periode 1983 tot en met 1995. Zijn conclusie luidt dat de waarde-relevantie in Nederland relatief hoog is en over de beschreven periode niet achteruit is gegaan. Ook de recente felle reacties van aandelenbeurzen op winstwaarschuwingen of tegenvallende resultaten doen vermoeden dat het concept van periodieke financiële rapportage, mits voldoende tijdig, nog een zeer relevante wijze van communicatie met vermogensverschaffers is. Gelet op onderzoeksresultaten waaruit blijkt dat de waarderelevantie van jaarrekeningen sterk verschilt per land (Lubberink, 1998) en per bedrijfssector (Lev, 1995), zou onderzoek naar de achterliggende oorzaken van deze verschillen van belang kunnen zijn om een behoorlijke inschatting te kunnen maken van het toekomstige maatschappelijke belang van jaarrekeningen en daarmee van jaarrekeningcontroles.

5.2 Financiële informatie

Zoals hiervoor is aangegeven, heeft het Jenkins-report behoefte gesignaleerd aan andere vormen van financiële rapportage dan alleen de traditionele jaarrekening. Onderzoek kan aantonen in hoeverre de verschaffers en de gebruikers van dergelijke informatie 'assurance' wenselijk achten. Bestaand onderzoek op dit terrein geeft aan dat bij de onderzochte vormen van vrijwillige prestatie-meting door verschaffers en gebruikers het belang van onafhankelijke assurance wordt

onderkend (Fargher en Gramling, 1996), dan wel dat de door de assurance provider verschaft informatie significant van invloed is op de koersvorming van het aandeel van de onderneming waarop de informatie betrekking heeft (Fargher, Gorman en Wilkins, 1998). Specifiek onderzoek in deze richting is zeker nog van belang ten aanzien van de gewenste assurance over *prospectieve informatie*, een categorie die door Jenkins als zeer belangrijk werd aangemerkt en waarin accountants zich tot nu toe slechts bescheiden manifesteren.

5.3 Niet-financiële informatie

Groot (1996) geeft een samenvatting van de internationale literatuur waaruit blijkt dat traditionele accounting-informatie in het kader van de beoordeling van de prestaties beperkingen kent. De ontwikkeling van de Balanced Scorecard (Kaplan en Norton, 1992), waarmee wordt beoogd een evenwichtige verdeling van prestatie-maatstaven over de aspecten financiële, klant, bedrijfsprocessen en leerprocessen te realiseren, kan in dit perspectief worden gezien. Voor 54 beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen onderzocht Groot (1996) het relatieve aandeel van financiële prestatie-maatstaven ten opzichte van procesgerichte en personele maatstaven³ in de beoordeling door concerncontrollers van de prestaties van productieafdelingen. Hij vond dat elk van deze categorieën ongeveer eenzelfde gewicht in de beoordeling had. Overigens vond hij dat 'bedrijven die bij de beoordeling en de besturing van hun business units vooral de nadruk leggen op financiële indicatoren een hoger rendement [blijken te] behalen'.

In het verlengde van deze bevindingen liggen talloze onderzoeksvragen. Voor accounting-research blijft onderzoek naar de beslissings-relevantie van niet-financiële prestatie-maatstaven en hun invloed op de kwaliteit van interne en externe besluitvorming zeer relevant, alsmede onderzoek naar de invloed van beschikbaarheid van dergelijke informatie op de vermogenskostenvoet van een onderneming. Voor audit/assurance research liggen er onderzoeksvragen naar de initiële betrouwbaarheid van niet-financiële informatie⁴, alsmede naar de behoefte van interne en externe besluitvormers aan assurance over de relevantie en betrouwbaarheid van dergelijke informatie.

5.4 Systemen en processen

De behoefte aan assurance over interne beheersingssystemen wordt al enige jaren door accountants aangeduid als een belangrijk assurance-object. Hooton en Landsittel (1991), zelf partners in een accountants- en adviesorganisatie, stellen in dit verband dat beleggers uiteindelijk primair zijn geïnteresseerd in de kwestie: is de onderneming 'in control', ofwel: heeft het management voldoende greep op de kansen en risico's die zich in en rondom de onderneming voordoen? In het kader van corporate governance is aandacht voor dit aspect ruim aan bod geweest, in Nederland culminerend in een aanbeveling om in het jaarverslag aandacht te besteden aan de hoofdlijnen van strategie, de daaraan verbonden risico's alsmede de belangrijkste elementen van risicobeheersing⁵. Ten aanzien van een mogelijke rol van de accountant als toetsers van dergelijke verantwoordingsinformatie wordt door het Nederlandse bedrijfsleven evenwel terughoudend gereageerd⁶. Anders dan in bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk, waar mede naar aanleiding van het Cadbury Report (Committee on the Financial Aspect of Corporate Governance, 1992) accountants zijn gehouden om – voorzichtig⁷ – te rapporteren over het statement van de Board over internal control. Een belangrijke onderzoeksvraag op dit terrein is, of 'internal control' wordt gehonoreerd door belanghebbenden. Immers, vanuit het perspectief van de informatieverschaffende ondernemingen zal gelden dat vrijwillige informatieverschaffing over internal control en assurance van een derde daarover alleen dan interessant is indien dit wordt gehonoreerd in de vorm van een lagere vergoeding (zoals een lagere vermogenskostenvoet). Onderzoek op dit terrein is schaars, de mogelijkheden zijn des te rianter. Gedacht kan worden aan experimentele studies waarin aan verschillende groepen beslissers uiteenlopende vormen van (assurance over) internal controlinformatie wordt verschaft. Of er kan worden gekeken naar reacties van aandelenmarkten op publieke informatie over de kwaliteit van internal controlsystemen⁸.

Veel auteurs (Elliott, 1994a; 1998; Percy, 1997) hebben hun verwachting geuit dat in de toekomst ondernemingen op real-time basis financiële en niet-financiële informatie – bijvoorbeeld via het Internet – beschikbaar zullen stellen aan beleggers en dat behoefte zal ontstaan aan

real-time assurance services ten aanzien van de inputgegevens, de processen en de informatiesystemen die deze database voeden. Systematisch onderzoek naar de informatiebehoeften en werkwijzen van financiële analisten, alsmede naar de kosten van informatieverschaffing op deze wijze (zie de bespreking van het Jenkins-report) is van belang voor de inschatting of deze vorm van informatieverstrekking zich binnen afzienbare tijd zal voordoen. Tevens zal dergelijk onderzoek een indicatie geven van de behoefte aan assurance services die de betrouwbaarheid en relevantie van deze informatie kunnen vergroten.

Assurance services ten aanzien van e-commerce zijn ook door het Elliott Committee als een interessante uitbreiding van het dienstenpakket gezien. Zakendoen voor bedrijven en particulieren via het Internet wordt algemeen als aantrekkelijk beschouwd, maar de groei ervan wordt beperkt door zorgen over de veiligheid van de afwikkeling van de transactie. Gray en Debreceny (1998) doen de suggestie om deze zorgen te onderzoeken, gebruikmakend van gedragswetenschappelijke technieken, teneinde te identificeren waar de behoefte bestaat aan assurance op dit terrein.

5.5 Gedrag

In diverse landen is op uiteenlopende wijze aandacht besteed aan de rol van de accountant bij toetsing van de naleving van de corporate governance-regels (zie ook de discussie hierover bij 'internal control'). Onderzoek naar deze verschillen en naar de oorzaken die hieraan ten grondslag liggen, kan nader inzicht verschaffen in de 'drivers' van de behoefte aan dergelijke diensten. Interessant is voorts een artikel in *Het Financieele Dagblad* van 22 oktober 1998 waarin melding wordt gemaakt van screening van de integriteit van aannemers waaraan men bouwprojecten wil uitbesteden door de gemeente Amsterdam. Het bericht roept de vraag op in hoeverre de behoefte aan deze en vergelijkbare vormen van integriteitsbeoordeling ook bij anderen leeft en of hier derhalve sprake zou kunnen zijn van een structurele markt.

6 Aanbodzijde

Maar stel nu dat er inderdaad een grote vraag naar assurance services blijkt te bestaan. Zijn

accountants- en adviesorganisaties dan bereid en in staat deze diensten te leveren? Uit onderzoek (Brackney en Helms, 1996; See en Mock, 1998; Dassen en Schelleman, 1999) blijkt eenduidig dat zij grote belangstelling hebben voor de uitbreiding van hun dienstenpakket naar assurance services. Niet echt verrassend natuurlijk. Het door het Elliott Committee geschilderde perspectief van een extra omzet van vele miljarden dollars is natuurlijk aantrekkelijk. Maar ook als kan worden aangetoond dat er een overtuigende belangstelling aan de vraagzijde bestaat voor assurance services, geldt dat er aan de aanbodzijde de nodige noten gekraakt moeten worden. Bij onderzoek onder partners en managers in Singapore vonden See en Mock (1998) in dit verband vooral aansprakelijkheid en gebrek aan kennis als de belangrijkste potentiële hindernissen op de weg naar uitbreiding van assurance services. Het optreden van anderen dan accountants als aanbieders van assurance services werd niet als een belangrijke hindernis ervaren. Dassen en Schelleman (1999) vonden bij hun onderzoek onder voor vaktechniek verantwoordelijke Nederlandse Big Six-partners vooral aansprakelijkheid, bedreiging van onafhankelijkheid en het effect op de gepercipieerde kwaliteit van de jaarrekeningcontrole als mogelijke hindernissen. Laten wij deze en andere belemmeringen eens beschouwen vanuit onderzoeksperspectief.

6.1 Generiek

Welke invloed zal aansprakelijkheid hebben op de aanbidding van assurance services?

Aansprakelijkheid staat duidelijk hoog genoemd bij accountants als het gaat om mogelijke hindernissen voor het succes van assurance services. Veel accountants vrezen dat bijvoorbeeld assurance ten aanzien van de kwaliteit van het risicobeheersingssysteem binnen een onderneming tot een zeer grote claimgevoeligheid zal leiden ingeval die onderneming korte tijd na die assurance ten onder gaat. Op zich een terechte zorg. Aan de andere kant wordt beweerd dat aansprakelijkheid de keerzijde is van relevantie. Oftewel, het is waarschijnlijk dat aansprakelijkheidsrisico's groter worden naarmate meer werkzaamheden worden verricht die voor gebruikers een grotere relevantie hebben. Maar door het schip zorgvuldig buiten de woeste wateren van de aansprakelijkheid te houden, lopen accountants

het risico dat zij diensten leveren waaraan uiteindelijk nauwelijks meer behoefte bestaat. De onderzoeksmogelijkheden op dit terrein zijn legio. Carcello et al. (1998) noemen in dit verband mogelijk onderzoek naar de risicobeheersing rondom de acceptatie van assurance-opdrachten, de beperking van de relevantie van assurance services wanneer de assurance provider zijn aansprakelijkheid expliciet beperkt, maar ook onderzoek naar het vermogen van assurance providers om claimgevoeligheid van een bepaalde opdracht te voorspellen.

Hebben de huidige accountants de juiste attitude en de juiste kennis en vaardigheden om deze services te kunnen aanbieden?

Ten aanzien van het aspect attitude zou kunnen worden beargumenteerd dat assurance services minder gestructureerd zijn dan traditionele audit-services en daarmee, in termen van de Myers-Briggs Type Indicator (Briggs-Myers en McCaulley, 1985), eerder passen bij 'intuition'-types (intuïtief te werk gaand) dan bij 'sensing'-types (systematisch beredenerend te werk gaand). Immers, voor veel assurance-vormen zal gelden dat het werk minder langs geëffende paden zal verlopen dan het doorgaans zeer gestructureerde proces van controle van de jaarrekening. Bovendien zal de assurance provider flexibel moeten inspelen op de individuele behoeften van de belanghebbenden. Recent onderzoek van Schloemer en Schloemer (1997) wijst evenwel uit, dat de persoonlijkheidskenmerken van accountants niet gewijzigd zijn ten opzichte van voorgaand onderzoek (Otte, 1983, Kreiser et al., 1990) en nog altijd overwegend van het 'sensing-thinking-judging'-type zijn. Toekomstig onderzoek zou kunnen uitwijzen of assurance providers met een ander dan traditioneel persoonlijkheidsprofiel door gebruikers worden geassocieerd met hogere kwaliteit. De kennis die noodzakelijk is om assurance services te kunnen verlenen verschilt uiteraard sterk per type dienstverlening. Vergeleken met de traditionele jaarrekeningcontrole zal de kennis op een aantal gebieden moeten toenemen. Te denken valt aan kennis van besluitvormingsprocessen bij gebruikers van assurance-diensten, alsmede actuele kennis op het gebied van informatiemanagement, administratieve organisatie, informatie- en communicatietechnologie en prestatie meting. Tevens veronderstelt het merendeel van de assurance services kennis van

de sector waarin een bedrijf opereert, die wezenlijk uitstijgt boven de kennis waarover de gemiddelde accountant op dit moment beschikt. Een grondige analyse van het huidige curriculum zal in dit verband noodzakelijk zijn om studenten optimaal in deze vaardigheden te trainen. Flexibiliteit in eindtermen en examinering is naar mijn mening van groot belang om dit ingrijpende veranderingsproces optimaal te faciliteren. Een belangrijk vraagstuk zal voorts zijn op welke wijze de huidige accountants getraind zullen worden in de hiervoor genoemde kennisgebieden. Het belang van een gestructureerd systeem van permanente educatie mag in dit verband niet worden onderschat.

Welke invloed zal het uitvoeren van assurance services hebben op de kwaliteitsperceptie van de jaarrekeningcontrole en op de onafhankelijkheid van de accountant die is betrokken bij de controle van de jaarrekening?

Uit recent onderzoek (See en Mock, 1998; Dassen en Schelleman, 1999; Brackney en Helms, 1998) blijkt dat met name de grotere accountantskantoren enigszins bezorgd zijn over het effect van assurance services op de maatschappelijke perceptie van de kwaliteit van de controle van de jaarrekening. Ook in de populaire pers is deze mening wel naar voren gebracht, onder meer door te wijzen op het risico dat de kwaliteit van de uitvoering van assurance services niet in lijn zou kunnen zijn met de traditionele hoge standaard van de controle van de jaarrekening vanwege het minder gestructureerde karakter van de assurance-werkzaamheden en van de rapportage daarover (Berton, 1996). Een ander aspect is de mogelijke invloed van assurance services op de kwaliteit van de controle van de jaarrekening indien beide vormen van dienstverlening geschieden door dezelfde aanbieder. Hiermee betreden wij een onderzoeksgebied dat qua concept al uitvoerig is betreden. Immers, de invloed van het verstrekken van adviesdiensten op de (perceptie van) kwaliteit van de jaarrekeningcontrole is reeds jaren een dankbaar domein voor audit-researchers⁹. Ten aanzien van de *vaardigheid van accountants om onjuistheden in de jaarrekening te ontdekken*, mag een positieve invloed van het uitvoeren van assurance services worden verwacht. Door betrokkenheid bij assurance services als risicomanagement, prestatie meting of de beoordeling van een intern beheer-

sings- of informatiesysteem, zal de kennis van de accountant over de bedrijfstak, de onderneming en de interne organisatie immers aanzienlijk kunnen toenemen, zodat de kwaliteit van onder meer de risicoanalyse in het kader van de controle van de jaarrekening kan worden bevorderd¹⁰. Voor de *onafhankelijkheid* van de accountant geldt evenwel dat synergie-effecten ertoe kunnen leiden dat de accountant goedkoper dan anderen zijn controle van de jaarrekening zal kunnen uitvoeren, derhalve relatief meer zal verdienen aan dergelijke opdrachten ('hoge quasi-rents') en daarom beperkt kan worden in zijn onafhankelijkheid ten opzichte van dergelijke cliënten. En bovendien loert hier het spookbeeld van het collisiegevaar, ofwel het risico dat een accountant bij de controle van de jaarrekening in zijn objectiviteit wordt gehinderd door het feit dat tevoren hijzelf of een collega uit dezelfde organisatie een oordeel heeft uitgesproken over de haalbaarheid van een prognose of de kwaliteit van een informatiesysteem. Een ingewikkeld vraagstuk derhalve, met zowel mogelijke plussen als minnen voor de combinatie van controle en assurance¹¹.

Wie zijn de (potentiële) aanbieders van (de verschillende vormen van) assurance services en hoe percipieert de markt de relatieve voor- en nadelen van elke aanbieder?

Uit het aangehaalde onderzoek naar de mogelijke hindernissen voor de bloei van assurance services blijkt dat de accountants- en adviesorganisaties zich minder ongerust maken over mogelijke concurrenten op deze nieuwe markt. De vraag is of deze houding terecht is. Voor veel van de nieuwe diensten geldt dat accountants geen 'natuurlijk monopolie' hebben. Branchespecialisten, financiële analisten, maar ook IT-specialisten en softwareontwikkelaars kunnen nu of op termijn voor sommige assurance-producten interessante alternatieven aanreiken. Aan potentiële cliënten van een bepaalde assurance service zou kunnen worden gevraagd welke typen aanbieders men geschikt zou achten om de betreffende service uit te voeren. Vervolgens kan worden onderzocht hoe deze potentiële cliënten de vaardigheden en dienstverleningseigenschappen van elk van deze aanbieders percipiëren. Op deze wijze kan inzicht worden verkregen in de uitgangspositie van elke aanbieder in deze nieuwe markten.

Welk effect zal het aanbieden van assurance services hebben op de opbouw van accountants- en advieskantoren?

Voor een groot aantal assurance services geldt, dat een team gemiddeld genomen meer ervaren zal moeten zijn dan bij de controle van de jaarrekening. Voorts zal gelden dat de assurance-werkzaamheden een meer multidisciplinaire aanpak zullen vergen waardoor een grotere diversiteit aan deskundigheden binnen accountants- en adviesorganisaties moet worden verzameld. Ten slotte kan worden beargumenteerd dat assurance services door hun bredere scope een groter beroep zullen doen op de branchekennis waardoor wellicht meer branchespecialisatie zal gaan optreden. De invloed hiervan op de opbouw van accountantskantoren in termen van leverage-verhoudingen, beloningsstructuren en carrièrepatronen kan een interessant onderzoeksdomein vormen, evenals de potentiële belangstelling onder studenten van uiteenlopende disciplines voor het assurance-vak.

Hoe luidt de kostenfunctie van de verschillende assurance services? Welke prijsstrategieën zijn denkbaar?

In aanvulling op onderzoek naar de productiefunctie van de jaarrekeningcontrole (zie onder meer O'Keefe et al., 1994) kan onderzoek worden verricht naar de productiefunctie van verschillende vormen van assurance services. Schelleman (1998) heeft een samenvatting gemaakt van de factoren die van invloed zijn op de prijs van de controle van de jaarrekening. Afgezien van kostprijsbepalende factoren zijn dat zaken als reputatie (omvang van het kantoor, maar ook specialisatie in een bepaalde bedrijfstak), 'low balling' (een lage prijsstelling bij aanvaarding van een continuele opdracht) en het type contract (vaste versus variabele prijsstelling). Voor elk van deze factoren zou het effect op de prijsvorming van assurance services kunnen worden bestudeerd. Een voorbeeld: door het specifieke karakter van assurance services (maatpak in plaats van confectie) mag worden aangenomen dat kennis bij de assurance provider van de onderneming en van de bedrijfstak waarin deze opereert op een hoger niveau moet liggen dan bij de traditionele audit-functie van de accountant. Branchespecialisatie zou in dit verband wellicht nog meer gewaardeerd kunnen worden dan bij de controle van een jaarrekening. Cullinan (1998)

vond in dit verband dat kleinere accountantskantoren significante fee premiums kunnen verdienen bij een bepaald type assurance service door zich in een bedrijfstak te specialiseren.

6.2 Historische financiële verantwoordingen

Vraagstukken over de aanbodzijde van de controle van jaarrekeningen zijn talrijk en maken een belangrijk deel uit van het traditionele domein van de audit-research. Zij vallen evenwel buiten de specifieke scope van dit artikel.

6.3 Financiële informatie

Fargher en Gramling (1996) onderzochten de vraag naar en het aanbod van attestation services ten aanzien van de toetsing van beleggingsperformance-indicatoren door investment managers. Alhoewel toetreding tot deze markt vrij is, blijken toch met name accountants¹² de werkzaamheden op dit terrein uit te voeren. Onderzoek onder potentiële gebruikers van dit type assurance services zou inzicht kunnen bieden in de gepercipieerde sterke en zwakke elementen van de dienstverlening van de verschillende aanbieders. Imago-onderzoek ten aanzien van accountants- en advieskantoren en toetsing van de uitkomsten hiervan aan het gewenste serviceprofiel voor verschillende assurance services kan voorts behulpzaam zijn bij het bepalen van de vormen van dienstverlening die zij met voorrang zullen betreden.

Uit het reeds aangehaalde onderzoek van Dassen en Schelleman (1999) onder de verantwoordelijke partners/directeuren van de Big Six in Nederland blijkt, dat zij nog verdere groei verwachten in het samenstellen en beoordelen van prospectieve informatie. Het zou interessant zijn om te onderzoeken hoe de perceptie is van gebruikers van accountantsdiensten ten aanzien van de kwaliteit van de betrokkenheid van accountants bij prospectieve informatie. Dit vooral vanwege de nogal beperkte rol die accountants onder de huidige regelgeving spelen ten aanzien van de beoordeling van prognoses.

6.4 Niet-financiële informatie

Uit het onderzoek van Dassen en Schelleman (1999) blijkt tevens dat men zeer aanzienlijke

groei verwacht op het gebied van prestatiemeting. Ondersteuning bij de opstelling van een balanced scorecard wordt als potentieel zeer belangrijk ingeschat, maar ook in studies naar de verbetering van aandeelhouderswaarde en 'best practice benchmarking' wordt aanzienlijke groei verwacht. Onderzoek naar de kennis en de belangstelling van accountants en andere potentiële dienstverleners (management consultants, informatieanalisten) voor technieken en processen op dit gebied zou een indicatie kunnen geven voor de mate waarin accountants voorbereid zijn om deze vraagstukken met succes te kunnen oppakken.

6.5 Systemen en processen

De grootste groeiverwachting hebben de respondenten in Dassen en Schelleman (1999) ten aanzien van de toetsing van en rapportage over de kwaliteit van het interne beheersingssysteem. Ook de toetsing van milieuverantwoordingen wordt als relatief belangrijk in de nabije toekomst ingeschat. Onderzoek naar de kwaliteitsperceptie van verschillende aanbieders van dergelijke diensten kan inzicht geven in de relatieve concurrentiepositie van accountants- en adviesorganisaties op dit terrein. In dit verband zou men aan gebruikers van verantwoordingsinformatie assurance-rapporten kunnen voorleggen over bijvoorbeeld de kwaliteit van het informatiesysteem van een bedrijf, afkomstig van uiteenlopende aanbieders (bijvoorbeeld een accountantskantoor en een IT-consultant) teneinde na te gaan welke invloed deze rapporten hebben op de besluitvorming van de betreffende gebruiker.

6.6 Gedrag

De toetsing van naleving van contractuele bepalingen zien de respondenten in Dassen en Schelleman (1999) niet echt zitten. Wel ziet men *advisering* over naleving van wet- en regelgeving als een interessant domein. Relevant onderzoek in dit kader is wederom de relatieve concurrentiepositie van de mogelijke aanbieders van toetsing van gedrag, waarbij het duidelijk is dat accountants zeker niet alleen staan in de aanbidding van dergelijke diensten. In het reeds aangehaalde initiatief van de gemeente Amsterdam om aannemers te screenen op integriteit, vindt screening plaats door de Belastingdienst, het Openbaar Ministerie en een verzekeringsbedrijf.

Ook specialistische fraudeonderzoekers kunnen in dit verband wellicht een rol spelen. Ander onderzoek zou zich kunnen richten op de mogelijke positieve of negatieve synergie van de combinatie van toetsing van gedrag en jaarrekeningcontrole.

7 Samenvatting

Wat leert ons deze verkenning? Allereerst de onderkenning dat de jaarrekening nog niet dood en begraven is. De relevantie ervan staat in Nederland kennelijk nog niet fundamenteel ter discussie en daarmee is het perspectief van een plaatsje in het museum voor de traditionele accountant nu niet aan de orde. Voorts leert deze verkenning dat er nog verrassend weinig onderzoek is verricht naar de beslissingsrelevantie van andere verantwoordingsinformatie dan historische financiële verslaggeving. Duidelijkheid hierover is noodzakelijk om adequate voorspellingen te kunnen doen over de fundamentele vraag naar de behoefte van assurance over deze vormen van informatie. Als ik een subjectieve inschatting zou moeten maken van de mogelijkheden voor assurance services, dan dicht ik goede kansen toe aan de assurance over de kwaliteit van informatiesystemen en risicobeheersingssystemen. De mensheid is de laatste jaren verwend door de indrukwekkende snelheid waarmee informatie beschikbaar komt. Uiteindelijk mag je verwachten dat de roep om continue informatie in de vorm van een real-time database voor externe analysedoeleinden in dit licht niet is tegen te houden. Assurance over de genoemde systemen wordt daarmee relevanter dan assurance over de informatie die als output periodiek door dergelijke systemen wordt gegenereerd. Alhoewel de vraagzijde waarschijnlijk de meest dominante factor zal blijken te zijn in het al of niet succesvol worden van assurance services, blijken ook aan de aanbodzijde nog de nodige noten gekraakt te moeten worden. Noten die liggen op het vlak van:

- 1 aansprakelijkheid (sommige assurance services zijn daar 'vatbaarder' voor dan de traditionele controle van de jaarrekening);
- 2 kennis en kunde (assurance services doen grote behoefte ontstaan aan kennis van besluitvormingsprocessen bij gebruikers van assurance-diensten, alsmede actuele kennis op het gebied van informatiemanagement, administratieve organisatie, informatie- en communicatietechnologie en prestatiemeting);

- 3 de invloed van het uitvoeren van assurance services op de kwaliteit van de jaarrekeningcontrole (denk aan mogelijk collisiegevaar); en
- 4 de invloed op de opbouw van accountants- en advieskantoren (leverage-verhoudingen, beloningsstructuren en carrièrepatronen).

Kortom, assurance services lijken een aantrekkelijk domein voor accountants- en adviesorganisaties. Maar er zijn nog heel wat beren op de weg. Fundamenteel onderzoek aan zowel de vraag- als de aanbodzijde is van groot belang om deze beren tijdig in kaart te brengen. Al met al een unieke kans voor audit-researchers om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de assurance services in de praktijk. Waarmee een groot verlangen van collega Boot ('Naast een problematische wetenschappelijke staat van dienst constateerden wij een geringe invloed van universitaire bedrijfseconomen op de praktijk', zie de column in *MAB* van november 1998) vanuit een nogal onverwachte hoek wordt ingevuld...

LITERATUUR

- American Institute of Certified Public Accountants, (1994), *Improving Business Reporting - A Customer Focus; Report of the Special Committee on Financial Reporting*.
- American Institute of Certified Public Accountants, (1997), *Report of the Special Committee on Assurance Services*, <http://www.aicpa.org/assurance/index.htm>.
- Berton, L., (1996), Accountants Expand Scope of Audit Work, *The Wall Street Journal*, 17 juni.
- Boot, A.W.A., (1998), Bedrijfseconomie: gaat het goed?, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, november.
- Brackney, K.S. en G.L. Helms, (1996), A Survey of Attestation Practices, *Auditing, A Journal of Practice and Theory*, najaar.
- Brackney, K.S. en G.L. Helms, (1998), Attestation Services: Opportunity for Practice Growth, *The CPA Journal*, februari.
- Briggs-Myers, I. en M.H. McCaulley, (1985), *Manual: A Guide to the Development and Use of the Myers-Briggs Type Indicator*, Palo Alto: Consulting Psychologists Press, Inc.
- Carcello, J.V., W.F. Messier, D.N. Ricchiute, (1998), *Research Opportunities in Assurance Services*, unpublished paper.
- Commissie Peters, (1997), *Corporate Governance in Nederland*.
- Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance, (1992), *Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance (Cadbury Report)*, London.
- Cullinan, C.P., (1998), *Evidence of Non-Big 6 Market Specialization and Pricing Power in a Niche Assurance Service Market*, paper, Smithfield: Bryant College, februari.
- Dassen, R.J.M., (1995), *Audit Quality: An Empirical Study of the Attributes and Determinants of Audit Quality Perceptions*, Doctoral thesis, Universiteit Maastricht.
- Dassen, R.J.M., (1998), *Het Onzekere boven het Zekere? Onderzoeksvragen rondom Assurance Services*, Inaugurale Rede Universiteit Maastricht.
- Dassen, R.J.M. en C. Schelleman, (1999), *The Market for Assurance Services in the Netherlands*, Paper (forthcoming), Universiteit Maastricht.
- Davis, L.R., D.N. Ricchiute, G. Trompeter, (1993), Audit Effort, Audit Fees, and the Provision of Non-audit Services to Audit Clients, *The Accounting Review*, januari.
- Elliott, R.K., (1994), Confronting the Future: Choices for the Attest Function, *Accounting Horizons*, september.
- Elliott, R.K., (1995), The Future of Assurance Services: Implications for Academia, *Accounting Horizons*, december.
- Elliott, R.K., (1997), Assurance Service Opportunities: Implications for Academia, *Accounting Horizons*, december.
- Elliott, R.K. en D.N. Pallais, (1997a), Are you Ready for New Assurance Services, *Journal of Accountancy*, juni.
- Elliott, R.K. en D.N. Pallais, (1997b), First: Know Your Market, *Journal of Accountancy*, juli.
- Elliott, R.K. en D.N. Pallais, (1997c), Build on Your Firm's Strengths, *Journal of Accountancy*, augustus.
- Elliott, R.K. en D.N. Pallais, (1997d), To Market, To Market We Go, *Journal of Accountancy*, september.
- Fargher, N.L., L.R. Gorman, M.S. Wilkins, (1998), *Timely Industry Information as an Assurance Service - Evidence on the Information Content of the Book-to-Bill Ratio*, Paper, University of Oregon, februari.
- Fargher, N.L. en A.A. Gramling, (1996), A New Market for Attestation Services: The Performance Presentation Standards of the Association for Investment Management and Research, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, supplement.
- Gray, G.L. en R. Debreceny, (1998), *Electronic Commerce Assurance Services and Accounting Information Systems: A Review of Research Opportunities*, paper.
- Groot, T.L.C.M., (1996), *Sturen op Prestaties; De Rol van Accounting Informatie in de Bedrijfsvoering van Organisaties*, Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Hooton, J.G. en D.L. Landsittel, (1991), Addressing 'Early Warning' and the Public Interest: Auditor Involvement with Internal Control, *The CPA Journal*, juni.
- International Federation of Accountants, (1997), *Reporting on the Credibility of Information, Exposure Draft*.
- International Federation of Accountants, (1998), *International Standard on Assurance Engagements*.
- Kaplan, R.S. en D.P. Norton, (1992), The Balanced Scorecard -

Measures that Drive Performance, *Harvard Business Review*, januari/februari.

Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants, (1998), *Richtlijnen voor de Accountantscontrole*, Amsterdam.

Koreto, R.J., (1997), In CPAs We Trust, *Journal of Accountancy*, december.

Kreiser L., J.M. McKeon, Jr. en A. Post, (1990), A Personality Profile of CPAs in Public Practice, *The Ohio CPA Journal*, winter.

Lang, M.H. en R.J. Lundholm, (1996), Corporate Disclosure Policy and Analyst Behavior, *The Accounting Review*, oktober.

Lev, B., (1995), *The Boundaries of Financial Reporting and How to Extend Them*, Working paper, University of California at Berkeley.

Lubberink, M.J.P., (1998), *De Waarderelevantie van Jaarrekeninggegevens in de Periode 1983-1995*, paper.

Merchant, K.A., (1995), *Control in Business Organizations*, New York: Ballinger.

O'Keefe, T.B., D.A. Simunic en M.T. Stein, (1994), The Production of Audit Services: Evidence from a Major Public Accounting Firm, *Journal of Accounting Research*, najaar.

Otte, P.J., (1983), *Psychological Typology of the Local Firm Certified Public Accountant*, Unpublished doctoral thesis, Western Michigan University.

Palmrose, Z.V., (1986), The Effect of Nonaudit Services on the Pricing of Audit Services: Further Evidence, *Journal of Accounting Research*, najaar.

Perry, J.P., (1997), Auditing and Corporate Governance - A Look into the 21st Century, *International Journal of Auditing*, februari.

Schelleman, C., (1998), *Prior Research on Audit Pricing and Audit Production*, Paper, Universiteit Maastricht.

Schilder, A., (1992), Auditor Independence: A Real Issue?, *Business Ethics, A European Review*, oktober.

Schloemer, P.G. en M.S. Schloemer, (1997), The Personality Types and Preferences of CPA Firm Professionals: An Analysis of Changes in the Profession, *Accounting Horizons*, december.

See, C. en T.J. Mock, (1998), *The Market for Assurance Services in Singapore*, unpublished paper.

Simunic, D.A., (1984), Auditing, Consulting and Auditor Independence, *Journal of Accounting Research*, najaar.

van de integriteit, veiligheid en privacy van elektronische transacties (Elliott en Pallais, 1997d; Koreto, 1997); (3) Health care performance measurement, zijnde assurance over de prestaties van dienstverleners in de gezondheidszorg; (4) ElderCare-Plus, zijnde assurance gegeven aan ouderen of hun familieleden over de prestaties (en de honorering) van dienstverleners in de ouderenzorg (Elliott en Pallais, 1997a); (5) Risk assessment, zijnde assurance over de identificatie van business risks, de classificatie ervan in termen van kans en potentiële impact alsmede de kwaliteit van de afdekking door controls (Elliott en Pallais, 1997c); en (6) Business performance measurement, waarbij assurance wordt verleend over de relevantie en/of de betrouwbaarheid van prestatie maatstaven (Elliott en Pallais, 1997b).

2 Voor een verkenning van de onderzoeksvragen rondom toetsingscriteria en technologie wordt verwezen naar Dassen (1998).

3 Procesgerichte maatstaven hebben betrekking op handelingen en processen (kwaliteit van de producten; ontwikkelingstempo nieuwe producten); personele indicatoren hebben betrekking op het gedrag van individuen en groepen: motivatie, relaties met personeel. Deze drie maatstaven sluiten nauw aan bij Merchant (1985, 1997).

4 Met andere woorden: is, voorafgaande aan toetsing door een externe assurance provider, niet-financiële informatie binnen een bedrijf even betrouwbaar als financiële informatie? Gelet op de historische focus van interne controlesystemen op financiële verslaggeving kan worden verwacht, dat de betrouwbaarheid van niet-financiële maatstaven lager is.

5 In Nederland is dit element met name vervat in Aanbeveling 21 (commissie-Peters, 1997), waarin staat: 'De Raad van Bestuur rapporteert schriftelijk aan de Raad van Commissarissen over de ondernemingsdoelstellingen, de strategie, de daaraan verbonden risico's en de mechanismen tot beheersing van risico's van financiële aard. De hoofdzaken van de rapportage behoren een vaste plaats in het jaarverslag te hebben.'

6 Dit gezien de overwegend afwijzende reactie van Raden van Commissarissen van beursfondsen op aanbeveling 35 van de commissie-Peters: 'De Raad van Commissarissen dient te bezien of de accountant de juistheid van de rapportage omtrent de opvolging van verifieerbare aanbevelingen dient te onderzoeken.'

7 De accountant rapporteert dat de uitspraken van de Board over internal financial control niet in strijd zijn met de informatie waarover de accountant beschikt in het kader van de controle van de jaarrekening.

8 Vaak zal deze informatie in afgeleide vorm beschikbaar komen. Zo kan een onverwachte tegenvaller in resultaten van een beursonderneming tevens worden uitgelegd als een indicatie van een tekortkoming in het systeem van interne beheersing. In zijn algemeenheid is het interessant een verkennend onderzoek te doen naar de vormen van publiekelijk

NOTEN

1 Het betreft: (1) Information systems reliability, zijnde assurance dat systemen zodanig zijn ontworpen en benut, dat betrouwbare informatie wordt gegenereerd; (2) e-commerce, waarmee wordt beoogd zekerheid te verschaffen ten aanzien

beschikbare rapportages over of indicaties van de kwaliteit van interne beheersingssystemen.

9 Voor een overzicht van theoretische en empirische studies op dit gebied, zie onder meer Schilder (1992) en Dassen (1995).

10 Voorts leidt toepassing van het joint-supply-scenario (Simunic, 1984; Palmrose, 1986; Davis et al., 1993) op assurance services tot de hypothese dat de synergie tussen assurance en audit bij een cliënt ertoe zal leiden dat de audit goedkoper

wordt en daarmee wellicht meer audit-werkzaamheden gevraagd zullen worden, hetgeen een positief effect op de kwaliteit van de jaarrekeningcontrole zou hebben.

11 Dit blijkt overigens ook al uit het gebrek aan consistentie in de bevindingen uit empirisch onderzoek op dit vlak, zie ook Schilder (1992) en Dassen (1995).

12 Andere aanbieders van deze dienstverlening in de Amerikaanse markt zijn onder meer Certified Financial Analysts.